

MIROSŁAW BOCHENEK

POCZĄTKI EKONOMII AKADEMICKIEJ W EUROPIE

Historia ekonomii zajmuje się myślą ekonomiczną, która rodziła się na przestrzeni wieków. Niestety, nie wszystkie jej wytwory, tj. opisy zjawisk gospodarczych oraz koncepcje teoretyczne, przetrwały do czasów współczesnych. Los wielu jest nieznanym, o istnieniu niektórych dowiadujemy się z przekazów pośrednich, o innych – nierzadko genialnych – zapomniano lub je pomijano¹. Jak każda historia, tak i historia myśli ekonomicznej ma swoje białe plamy. W trakcie żmudnych badań historyków myśli ekonomicznej rodzą się nowe wątpliwości i pytania. W niniejszym esejku to pytanie dotyczy pierwszych w Europie katedr ekonomii oraz pierwszych profesorów tej dziedziny wiedzy. Zagadnienie to było dotychczas wyjaśniane zbyt pobieżnie i fragmentarycznie.

Pojęcie „ekonomia” pojawiło się już w starożytnej Grecji na początku IV wieku p.n.e., a jego autorem był Ksenofont (ok. 430 p.n.e. - ok. 354 p.n.e.), grecki generał, pisarz i filozof, który w latach 394 - 371 p.n.e. napisał dzieło *Oikonomikos*. W pracy tej wyznaczył zakres zainteresowań ekonomii, obejmujący gospodarstwo domowe i jego zarządzanie². Mimo to Ksenofont nie stworzył nowej nauki, nazywanej dzisiaj ekonomią. Na jej powstanie trzeba było czekać prawie dwadzieścia jeden wieków. Wprawdzie Ksenofont był uczniem Sokratesa, jednak nie nauczał w platońskiej Akademii czy arystotelesowskim Likeionie, pozostawał w cieniu Platona (427 p.n.e. - 347 p.n.e.) i Arystotelesa (384 p.n.e. - 322 p.n.e.), stąd nawet wprowadzenie pojęcia „ekonomia” przypisywano Arystotelesowi³. Uważa się, że poprzez złączenie ekonomii i chrematystyki (umiejętności gromadzenia bogactwa) z polityką, zaliczaną do etyki, genialny i wszechstronny Arystoteles opóźnił moment powstania odrębnej nauki – ekonomii oraz nadał jej etyczny charakter⁴. Znaczącą spuścizną dla przyszłej nauki ekonomii okazała się arystotelesowska metodologia, obejmująca spekulacyjne myślenie i abstrakcję.

¹ Np. prawo obiegu pieniądza, niesłusznie nazwane prawem Kopernika-Greshama, sformułował już w 405 r. p.n.e. grecki komediopisarz Arystofanes. Por. tenże, *Żaby*, przełożył B. Butrymowicz, opracował J. Łanowski, Ossolineum, Wrocław 1955, s. 74 - 75.

² Por. Xenophon, *Ökonomische Schriften*, griechisch und deutsch von G. Audring, Akademie Verlag, Berlin 1992, s. 31 i n. O pierwszeństwie Ksenofonta i genezie nazwy ekonomia pisałem wcześniej. Por. M. Bochenek, Z. Dach, *Uwagi o nazwie nauki „ekonomia”*, „Zeszyty Naukowe Akademii Ekonomicznej w Krakowie” 1998, nr 515, s. 6.

³ Por. J. Górski, *Zarys historii ekonomii politycznej*, wyd. 2, KiW, Warszawa 1984, s. 19 oraz R. Milewski, *Elementarne pojęcia i przedmiot ekonomii*, w: *Elementarne zagadnienia ekonomii*, red. R. Milewski, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1994, s. 7.

⁴ Por. E. Taylor, *Historia rozwoju ekonomiki*, t. 1, PWN, Poznań 1957, s. 13.

Przez kilkanaście następnych wieków rozwój myśli ekonomicznej dokonywał się w ramach wytyczonych przez Arystotelesa, za sprawą teologów i filozofów, a jednocześnie wykładowców słynnych europejskich uniwersytetów⁵.

Propagatorem ekonomii arystotelesowskiej był święty Albert Wielki (ok. 1200 - 1280), niemiecki dominikanin i filozof, profesor teologii w Kolonii, Hildesheim, Fryburgu Bryzgowijskim, Regensburgu oraz Paryżu, gdzie jego uczniem był włoski święty – Tomasz z Akwinu (1225 - 1274). Podobnie jak św. Albert, był Tomasz dominikaninem, teologiem i filozofem. Przewyższył jednak swego nauczyciela, stwarzając system filozoficzny zwany tomizmem, a także rozwijając arystotelesowską naukę o wartości, pieniądzu, sprawiedliwej cenie i słusznej płacy.

Kolejny krok w rozwoju ekonomii (kosztowa teoria ceny) był zasługą Johna Dunska (1265 - 1308), szkockiego zakonnika franciszkańskiego, profesora teologii i filozofii na uniwersytetach w Oxfordzie oraz Cambridge, w paryskiej Sorbonie i franciszkańskim studium generalnym w Kolonii. Jego system filozoficzny, zwany szkotyżmem, pozostaje w opozycji do tomizmu.

Anglika Wilhelma von Ockhama (ok. 1285 - 1349) oraz dwóch Francuzów Jeana Buridana (ok. 1300 - 1358) i Nicole'a Oresme'a (ok. 1320 - 1382) łączyła przynależność do szkoły filozoficznej zwanej nominalizmem lub ockhamizmem. Należący do rodziny franciszkańskiej Ockham wykładał filozofię i teologię w Oxford University. Jego uczniem był Buridan, profesor filozofii i rektor paryskiej Sorbony. Z kolei do uczniów Buridana należał Oresme, teolog, filozof, przyrodnik, matematyk, astronom, polityk, wykładowca Sorbony oraz biskup Lisieux, uważany za najwybitniejszego ekonomistę XIV wieku. W pracy *Tractatus de origine, natura, iure et mutationibus monetarum* (ok. 1360, publ. posthum – 1484, *Traktat o pochodzeniu, naturze, prawie i przemianach monet*) uczynił pierwsze kroki w kierunku ilościowej teorii pieniądza. Oresme wywarł również wpływ na reformę pieniężną przeprowadzoną przez Karola V.

U schyłku średniowiecza z rozważań ekonomicznych ustępują ogólne kwestie filozoficzne, argumenty natury etycznej, problemy słuszności, dobra ogółu i sprawiedliwości. Wbrew zaleceniom Platona działalność gospodarczą zaczęto rozpatrywać jako wyodrębnioną dziedzinę życia społecznego.

Na początku XVI wieku wzrosło zainteresowanie zagadnieniami gospodarczymi, szczególnie pieniądzem i handlem zagranicznym, czego odzwierciedleniem była obszerna literatura ekonomiczna. Ponad pięćdziesięciu pisarzy tworzyło doktrynę ekonomiczną zwaną merkantyлизmem, utożsamiającą bogactwo z kruszcem oraz zalecającą dodatni bilans handlowy, uprzemysłowienie kraju i interwencjonizm państwa w autarkiczną (w sensie eliminacji importu i popierania eksportu) gospodarkę. Wśród autorów idei tworzących doktrynę merkantylną było kilkunastu filozofów (najlicz-

⁵Pierwsze uniwersytety powstały w takich miejscowościach jak: Bolonia (rok założenia 1088), Paryż (ok. 1150), Oxford (1167), Cambridge (1209), Salamanka (1218 - 1219) itd., niemieckie powstały nieco później: Erfurt (1379), Heidelberg (1385), Kolonia (1388). Por. N. Davies, *Europa. Rozprawa historyka z historią*, Wydawnictwo ZNAK, Kraków 1998, s. 1256.

niejsza grupa), kilku kupców, duchownych, polityków, urzędników państwowych, prawników, historyków, statystyków, a nawet właścicieli towarzystw handlowych, majątków ziemskich oraz multimilionerów⁶. Jeden z nich, Antoine de Montchrestien (1575 - 1621), francuski szlachcic i dramaturg, wydał w 1615 r. dzieło pt. *Traité de l'économie politique dédié au Roy et à la Reyne Mère de Roy*, w którym rozwinął nazwę przyszłej nauki ekonomii o przymiotnik „polityczna” oraz rozszerzył ramy jej zainteresowań na gospodarkę całego kraju. W omawianym okresie, trwającym od początku XVI w. do połowy XVIII w., uniwersytety były reprezentowane jedynie przez kilkunastu profesorów różnych dyscyplin, tworzących koncepcje ekonomiczne⁷. Ludzie nauki przejęli inicjatywę kreowania teorii ekonomicznych dopiero pod koniec XVIII wieku. Tendencja ta utrzymuje się – z nielicznymi wyjątkami – do dnia dzisiejszego.

W połowie XVIII w. we Francji powstały wytwory myśli ekonomicznej przyspieszające moment powstania nauki zajmującej się gospodarowaniem społecznym. Vincent Jean Claude Marie de Gournay (1712 - 1759), handlowiec europejski oraz intendent handlu francuskiego, stworzył własną szkołę liberalizmu gospodarczego oraz wprowadził słynne po dziś dzień hasło *laissez faire, laissez passer* – hasło niewtrącania się władzy państwowej do czynności natury ekonomicznej. Dały one podwaliny pierwszego całościowego systemu teoretycznego, upatrującego źródło bogactwa jedynie w rolnictwie i obrazującego przepływ dóbr między członkami społeczeństwa. Jego autor, François Quesnay (1694 - 1774), osobisty lekarz królewskiej faworyty markizy de Pompadour i króla Francji Ludwika XV, zgromadził wokół siebie zwolenników z wyższych sfer, którzy zamierzali propagować wiedzę ekonomiczną wśród panujących i rządzących. Przedstawiciele tej szkoły ekonomicznej spotykali się w paryskim salonie markiza Victora Riqueti de Mirabeau (1715 - 1789) i nazywali siebie ekonomistami (inaczej mówiąc tworzyli elitarny klub dyskusyjny). Ponieważ ekonomia nie była wówczas wykładana na francuskich uniwersytetach, fizjokratyzm nie mógł ich opanovać. Natomiast doktryna ta cieszyła się powodzeniem na uczelniach niemieckich i polskich.

Quesnay był bliski stworzenia nauki ekonomii, niestety nie potrafił opisać społeczeństwa i gospodarki takimi, jakimi są w rzeczywistości i wyjaśnić, dlaczego tak funkcjonują.

Pierwszym, który w gąszczu zdarzeń ekonomicznych dostrzegł istnienie porządku oraz odkrył prawidłowości rządzące całą gospodarką, był Adam Smith (1723 - 1790), wybitny szkocki filozof swojej epoki. Sprawne funkcjonowanie gospodarki zapewnia – jego zdaniem – nieskrępowane działanie mechanizmu rynkowego. Powyższe odkrycie (pod wpływem merkantylistów, fizjokratów oraz prekursorów szkoły klasycznej, m.in.: B. de Mandeville'a, S. F. Pufendorfa, J. Steuarta Denhama, R. Cantillona i D. Hume'a) zapewniło mu pierwszeństwo w stworzeniu samodzielnej dyscypliny, jaką jest ekonomia polityczna. Smith był profesorem logiki i filozofii moralnej

⁶ Wielu z nich było jednocześnie np. filozofami, duchownymi, prawnikami, historykami, kupcami itd.

⁷ Byli to m.in.: M. Luther, W. Petty, S. F. Pufendorf, D. Bernoulli, J. H. G. Justi, J. Sonnenfels, C. B. M. Beccaria oraz F. Hutcheson.

(w jej zakresie wykładał zagadnienia teologii naturalnej, etyki, literatury, prawoznawstwa, polityki i ekonomii) na University of Glasgow. Po rezygnacji z posady uniwersyteckiej, jako opiekun i wychowawca księcia Buccleuch, odbył podróż do Francji i Genewy, podczas której zawarł znajomości z fizjokratami i encyklopedystami. Wróciwszy do Kirkcaldy pracował nad swoim systemem gospodarki konkurencyjnej, który zawarł w książce *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations* (1776). Ostatnie lata życia – sławny w całej Europie – spędził w Edynburgu, piastując posadę komisarza celnego. „Ojcostwo” ekonomii⁸ nie zaowocowało powołaniem go – jako pierwszego – na stanowisko profesora ekonomii politycznej oraz utworzenia dla niego katedry ekonomii na uniwersytecie.

Kiedy więc powstały pierwsze katedry ekonomii politycznej na europejskich uniwersytetach?

Na kontynencie europejskim katedry ekonomii powstawały w różnych ośrodkach. Poniżej przedstawiono najważniejsze.

Pierwsze katedry ekonomii politycznej zostały utworzone na uczelniach niemieckich. Uniwersytety niemieckie dawały wielokrotnie wyraz swojej prężności i innowacyjności w różnych dziedzinach, począwszy od nauk ścisłych, przyrodniczych i technicznych (za sprawą takich uczonych, jak m.in.: C. F. Gauss, K. G. J. Jacobi, P. G. Dirichlet, M. Planck, A. Einstein, J. von Liebig, R. Koch, W. Röntgen, H. Hertz), a skończywszy na naukach humanistycznych (w gronie tym znaleźli się: I. Kant, J. G. Fichte, G. W. Hegel, A. Schopenhauer, M. Scheler, K. Jaspers, M. Heidegger, K. Goldstein, K. Lewin i inni). W dziedzinie ekonomii pierwszeństwo przysługuje J. Ch. Dithmarowi i S. P. Gasserowi, odpowiednio z uniwersytetów we Frankfurcie nad Odrą i w Halle⁹.

Justus Christoph Dithmar (1678 - 1737) był reprezentantem kameralizmu, czyli niemieckiej odmiany merkantylizmu. Studia historyczne i nauk prawnych odbył na Universität Marburg, po czym towarzyszył młodemu paniczowi von Danckelmann w jego studiach na Uniwersytecie w Leiden. Dzięki wstawiennictwu tej rodziny został profesorem historii na Universität Frankfurt/Oder. W 1727 r. na tymże uniwersytecie utworzono katedrę nauk kameralnych, ekonomicznych i administracji państwa, którą przekazano Dithmarowi. W pracy *Einleitung in die Ökonomischen Polizey- und Kameralwissenschaften* wydanej w 1731 r. zawarł swoje ekonomiczne zapatrywania naukowe. Dithmar był jednocześnie radcą administracji beneficjum Sonnenburg zakonu rycerskiego św. Jana (joannitów) oraz członkiem królewskiego Towarzystwa Naukowego w Berlinie, a także wydawał – od 1729 r. – pierwsze w Niemczech kameralistyczne czasopismo „Ökonomische Fama”. Ta wielostronna działalność dawała mu możliwość wywierania wpływu na politykę gospodarczą, finanse i administrację ówczesnych Prus¹⁰.

⁸ Dla Karola Marksa – w przeciwieństwie do większości ekonomistów – ojcem ekonomii politycznej był William Petty. Por. K. Marks, *Kapitał*, t. 1, wyd. 5, Książka i Wiedza, Warszawa 1970, s. 308.

⁹ Por. T. Surányi-Unger, *Forschung und Lehre*. (II) *Einzelwissenschaften*. (2) *Wirtschaftswissenschaft*, w: *Handwörterbuch der Sozialwissenschaften*, vierter Band, Gustav Fischer – J.C.B. Mohr (Paul Siebeck) – Vandenhoeck & Ruprecht, Stuttgart-Tübingen-Göttingen 1965, s. 22.

¹⁰ Por. *Dithmar Justus Christoph*, w: *Deutsche Biographische Enzyklopädie*, Hrsg. von W. Killy, R. Vierhaus, Band 2, K. G. Saur, München 1995, s. 559.

Chociaż katedra we Frankfurcie, podobnie jak katedra w Halle, została utworzona na podstawie dekretu z 24 lipca 1727 r. króla pruskiego Friedricha Wilhelma I, to jednak uważa się, że katedrę ekonomii w Halle założono wcześniej niż we Frankfurcie oraz że pierwszego w Niemczech profesora kameralistyki – S. P. Gassera – powołano właśnie na Universität Halle¹¹. Uznanie katedry kameralistyki za katedrę ekonomii nie powinno budzić zastrzeżeń, bowiem na początku XVIII w. w Niemczech kameralistyką nazywano tę właśnie dziedzinę wiedzy, którą dzisiaj określamy mianem ekonomia.

Pochodzący z pomorskiego Kolbergu, obecnie Kołobrzeg, Simon Peter Gasser (1676 - 1745) studiował prawo na uniwersytetach w Lipsku i Halle, po czym został ochmistrem pruskiego dworu. W 1710 r. otrzymał stanowisko profesora w katedrze prawa na Universität Halle, a po sześciu latach został radcą parlamentu w Magdeburgu. W 1721 r. powrócił do Halle, aby objąć katedrę prawa, będąc jednocześnie członkiem rady wojennej i dóbr państwowych w Komisji Kopalni Soli i Górniczej. W 1727 r. Gasserowi powierzono nową katedrę kameralistyki, zorganizowaną w strukturze Wydziału Prawa tegoż Uniwersytetu. Dwa lata później Gasser opublikował swoją pracę ekonomiczną pt. *Einleitung zu den oeconomischen, politischen und Cameralwissenschaften*¹².

Niemieccy uczeni należeli również do pierwszych wykładowców ekonomii w innych krajach. Przykładowo, jeden z czołowych przedstawicieli kameralizmu, Johann Heinrich Gottlob von Justi (1717 - 1771) po studiach nauk prawnych, politycznych i górniczych w Wittenberdze, Jenie i Lipsku pracował jako prywatny sekretarz, adwokat i radca księżnej von Sachsen-Eisenach, a w 1751 r. został profesorem retoryki i kameralistyki w wiedeńskim Theresianum. Opublikował kilka ważnych prac, m.in.: *Staatswirtschaft oder systematische Abhandlung aller ökonomischen und Cameralwissenschaften* (1755), *Grundzüge der Polizeiwissenschaft* (1756) oraz *System des Finanzwesens* (1766), w których po raz pierwszy przedstawił systematyczną naukę finansów w Niemczech oraz wydzwignął kameralistykę na najwyższy poziom¹³. Jako wykładowca ekonomii Justi wyprzedził o kilka lat pierwszego wykładowcę austriackiego – Sonnenfelsa.

Joseph von Sonnenfels (1733 - 1817) był przede wszystkim austriackim prawnikiem (twórcą porządku prawnego w Austrii, zwolennikiem kary śmierci), radcą dworu, baronem, rektorem Uniwersytetu Wiedeńskiego, członkiem wielu komisji rządowych i akademii nauk. Jako ekonomista propagował idee merkantylistyczne, wydał książkę pt. *Grundsätze der Pölizey, Handlung und Finanz* (1765), która stała się oficjalnym, obowiązującym do 1848 r., podręcznikiem ekonomii i skarbowości w Monarchii Austriackiej.

¹¹ Por. E. Hoffmann, *Die Universität Halle-Wittenberg als Lehr- und Forschungsstätte für den Landbau, w: 450 Jahre Martin-Luther-Universität Halle-Wittenberg*, Band 2, Selbstverlag der Martin-Luther-Universität Halle-Wittenberg, Leipzig [b.r.], s. 363 - 364.

¹² Por. *Deutsche Biographische ...*, op. cit., Band 3, München 1996, s. 578 oraz E. Hoffmann, *Die Universität Halle-Wittenberg...*, op. cit., s. 363 - 364.

¹³ Por. A. Tautscher, v. *Justi Johann Heinrich Gottlob*, w: *Handwörterbuch...*, op. cit., fünfter Band, Stuttgart-Tübingen-Göttingen 1956, s. 452 - 453 oraz *Justi Johann Heinrich Gottlob von*, w: *Deutsche Biographische ...*, op. cit., Band 5, München 1997, s. 388.

W 1763 r. objął nową katedrę nauk administracyjnych państwa i kameralistyki na Universität Wien, nauczając równocześnie w latach 1766 - 1784 w słynnym Theresianum¹⁴.

Pierwszym i najwybitniejszym przedstawicielem fizjokratyzmu w Niemczech był Johann August Schlettwein (1731 - 1802). Po studiach nauk prawnych i kameralnych (nauka skarbowości, ekonomia polityczna oraz nauki polityczne) w Jenie został doradcą hrabiego Karla Friedricha von Baden, dzięki czemu mógł stosować w praktyce idee fizjokratyczne w dobrach ziemskich hrabiego. W roku 1776/1777 wykładał na Universität Basel, a w 1777 r. otrzymał stanowisko profesora nauk kameralnych i finansowych na Universität Giessen. Swoje poglądy ekonomiczne przedstawił w pracy *Grundfeste der Staaten, oder die politische Oekonomie* (1778)¹⁵. Będąc pionierem fizjokratyzmu oraz jednym z pierwszych wykładowców ekonomii politycznej w Niemczech Schlettwein bywa uznawany – oczywiście niesłusznie – za pierwszego kierownika katedry ekonomii w tym kraju¹⁶.

Inny ekonomista niemiecki, Christian von Schlözer (1774 - 1831), po studiach nauk prawnych i politycznych w Getyndze w 1800 r. przyjął zaproszenie Uniwersytetu w Dorpacie w celu objęcia wykładów z prawa, a od 1801 r. został profesorem prawa natury i polityki Uniwersytetu Moskiewskiego, stając się pierwszym wykładowcą ekonomii politycznej na rosyjskich uniwersytetach. Na podstawie tych wykładów wydał *Primae lincae scientiarum politicarum ductae in usu praelectionum in univers. Moscuensi habendarum* (1802). Do Prus powrócił w 1826 r., aby w latach 1828 - 1831 prowadzić wykłady encyklopedii prawa, prawa międzynarodowego, dyplomacji, statystyki i ekonomii politycznej na Universität Bonn¹⁷.

Odpowiadając na potrzeby rozwijającej się gospodarki, wymagającej gruntownej i usystematyzowanej wiedzy naukowej, niezbędnej do rozwiązywania na szczeblu centralnym piętrzących się problemów oraz prowadzenia powstających manufaktur i fabryk, uniwersytety zaczęły organizować wydziały nauk ekonomicznych. Pierwszy Wydział Ekonomii został powołany w 1777 r. na Universität Giessen¹⁸. Był to pierwszy tego typu zakład naukowy w Niemczech, a być może również i w Europie.

W 1754 r., czyli 27 lat później niż na uniwersytetach we Frankfurcie i Halle, została utworzona katedra ekonomii politycznej na Uniwersytecie w Neapolu. Jej pierwszym kierownikiem, a zarazem profesorem ekonomii

¹⁴ Por. A. Tautscher, v. *Sonnenfels Joseph*, w: *Handwörterbuch...*, op. cit., neunter Band, Stuttgart-Tübingen-Göttingen 1967, s. 305 - 306 oraz *Sonnenfels Joseph von*, w: *Deutsche Biographische ...*, op. cit., Band 9, München 1998, s. 373 - 374.

¹⁵ Por. *Schlettwein Johann August*, w: *Deutsche Biographische ...*, op. cit., Band 8, K. G. Saur, München 1998, s. 672 - 673.

¹⁶ Por. *Schweizer Lexikon in sechs Bänden*, Band 5, Verlag Schweizer Lexikon, Luzern 1992.

¹⁷ Por. P. Majkow, *Szlecer Christian August*, w: *Russkij Biograficeskij Slowar*, vol. 23, Kraus Reprint Corporation, New York 1962, s. 345 - 347 oraz *Schlözer Christian von*, w: *Deutsche Biographische ...*, op. cit., Band 8, München 1998, s. 683.

¹⁸ Por. R. Mack, *Johann Christoph Friedrich Schulz und das Eindringen der Aufklärung in die Universität Giessen*, w: *Academia Gissensis. Beiträge zur älteren Giessener Universitätsgeschichte*, Hrsg. von P. Moraw und V. Press, N. G. Elwert Verlag, Marburg 1982, s. 384 - 385. Utworzony w 1817 r. wydział nauk ekonomicznych na Universität Tübingen nie był więc pierwszą jednostką tego typu, jak podał T. Surányi-Unger. Por. T. Surányi-Unger, *Forschung ...*, op. cit. s. 22.

politycznej został Antonio Genovesi (1713 - 1769)¹⁹. Był on nie tylko włoskim filozofem, zwolennikiem racjonalizmu i empiryzmu, ale także ekonomistą. Na gruncie ekonomii rozwijał doktrynę merkantylistyczną oraz przedstawił rozwiązania, które stawiają go w gronie prekursorów fizjokratyzmu i szkoły neoklasycznej. Po odbyciu studiów teologicznych w zakonie został wyświęcony na kapłana, po czym powołano go na stanowisko profesora retoryki w Salerno. Prawnicze studia kontynuował w Rzymie, gdzie następnie prowadził praktykę adwokacką. W 1740 r. otrzymał stanowisko profesora filozofii (metafizyka) na Università di Napoli. Czternaście lat później Genovesiemu powierzono nowo utworzoną katedrę ekonomii publicznej (założyciel nazwał ją „katedra handlu i mechaniki”, zaś sam Genovesi stosował określenie „katedra filozofii ekonomicznej i ekonomii cywilnej”)²⁰. Inauguracja wykładów ekonomii na tym Uniwersytecie nastąpiła 5 listopada 1754 r.²¹ Genovesi został więc pierwszym profesorem ekonomii politycznej w Neapolu i we Włoszech.

Kolejnymi uczelniami, po niemieckich, austriackich i włoskich, tworzącymi katedry ekonomii politycznej były uczelnie polskie.

Na polskich uniwersytetach katedry ekonomii politycznej – propagujące pochodzący z Francji fizjokratyzm – mogły powstać jeszcze w wieku XVIII. Antoni Ignacy Jacek Popławski (1739 - 1799) wykładał zagadnienia ekonomiczne w ramach prawa publicznego, naturalnego i narodów w kolegiach pijarskich już w latach 70. XVIII w. W roku 1774 wydał *Zbiór niektórych materii politycznych*, w którym pierwszy rozdział poświęcony jest ekonomii politycznej w duchu fizjokratycznym. W 1780 r. został pierwszym profesorem prawa natury, ekonomicznego, politycznego i narodów w Szkole Głównej Koronnej (Uniwersytet Jagielloński, istniejący od 1364 r.) w Krakowie²².

W 1780 r. na mocy decyzji Komisji Edukacji Narodowej utworzono analogiczną katedrę w Szkole Głównej Litewskiej (Akademia Wileńska, założona w 1579 r.). Jej pierwszym kierownikiem był ksiądz Hieronim Stroynowski (1752 - 1815), zwolennik i propagator fizjokratyzmu, autor podręcznika pt. *Nauka prawa przyrodzonego, politycznego, ekonomiki politycznej i prawa narodów* (1785), późniejszy rektor Uniwersytetu i biskup wileński²³.

Po przejściu H. Stroynowskiego na emeryturę w 1799 r. profesorem ekonomii politycznej, prawa natury, politycznego i narodów został jego uczeń Szymon Malewski (1759 - 1832). Dalsze losy Uniwersytetu, podobnie jak i pozostałych polskich uczelni, zależały od polityki zaborców wobec

¹⁹ Por. M. Schipa, *Il secolo decimottavo*, w: *Storia della Università di Napoli*, Riccardo Ricciardi Editore, Napoli 1926, s. 454 - 455, *Enciclopedia Hoepli*, vol. terzo, Editore Ulrico Hoepli, Milano 1970, s. 2467 oraz *Brockhaus-Enzyklopädie*, 19. Aufl, achter Band, F. A. Brockhaus, Manheim 1989, s. 303. W publikacjach tych Genovesi traktowany jest jako pierwszy profesor ekonomii politycznej nie tylko we Włoszech, ale także w Europie.

²⁰ Por. M. Schipa, *Il secolo ...*, op. cit., s. 455.

²¹ Por. T. Surányi-Unger, *Forschung ...*, op. cit. s. 26.

²² Por. M. Chamcówna, *Popławski Antoni Ignacy Jacek*, w: *Polski Słownik Biograficzny*, t. 27, Wrocław 1983, s. 602 - 604 oraz M. Chamcówna, *Epoka wielkiej reformy*, w: M. Chamcówna, K. Mrozowska, *Dzieje Uniwersytetu Jagiellońskiego w latach 1765 - 1850*, t. 2, cz. 1, Uniwersytet Jagielloński, Kraków 1965, s. 22 i n.

²³ Por. J. Bieliński, *Uniwersytet Wileński (1579 - 1831)*, t. 3, druk W. L. Anczyca i Spółki, Kraków 1899 - 1900, s. 47 - 57.

polskiego narodu. Kurator Uniwersytetu Wileńskiego, książę Adam Czartoryski, mający wpływ na młodego cara Aleksandra I, uczestniczył wraz z H. Stroynowskim w przygotowaniu reformy szkolnictwa w Imperium Rosyjskim z 1803 r. Zakładała ona wyodrębnienie katedry ekonomii politycznej z prawa natury. Nowo powstałą katedrę ekonomii politycznej powierzono Malewskiemu, dotychczasowemu profesorowi prawa i ekonomii politycznej²⁴. Malewski został więc pierwszym profesorem ekonomii politycznej na Wszechnicy Wileńskiej (od 1803 r.) oraz kierownikiem katedry ekonomii politycznej, pierwszej nie tylko w Wilnie, ale również w Polsce. Po upadku powstania listopadowego w 1831 r. car Mikołaj I rozwiązał Uniwersytet Wileński, przerywając istnienie katedry ekonomii w tym ośrodku.

Pierwszą katedrę ekonomii politycznej w Warszawie utworzono w Szkole Prawa i Nauk Administracyjnych w 1812 r. Profesorem ekonomii politycznej został mianowany Dominik Krysiński (1785 - 1853), wykładający w duchu szkoły klasycznej ekonomię, finanse, naukę handlu, statystykę oraz prawo administracyjne. Zaangażowany w organizację Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu Warszawskiego, w 1816 r. otrzymał stanowisko profesora ekonomii politycznej, które zajmował przez dwa lata²⁵. Po jego ustąpieniu z Uniwersytetu katedrę powierzono Fryderykowi Skarbkowi (1792 - 1866)²⁶, który polską ekonomię wydzwignął do poziomu światowego, stworzył – na bazie nauki A. Smitha – oryginalny system naukowy oraz opracował język fachowy właściwy tej nauce. Osiągnięcia te dały asumpt do nazwania go „ojcem” polskiej ekonomii. Niestety, katedra ekonomii politycznej Uniwersytetu Warszawskiego w 1831 r. podzieliła los katedry wileńskiej.

Uniwersytet Lwowski rozpoczął swoją działalność w 1784 r., ale pierwszą katedrę ekonomii politycznej i prawa administracyjnego na Wydziale Prawa utworzono dopiero w 1860 r. Jej pierwszym profesorem został Julian Antoni Dunajewski (1821 - 1907), późniejszy minister skarbu Austrii. Po roku Dunajewski otrzymał profesurę na Uniwersytecie Jagiellońskim i opuścił katedrę lwowską, którą przejął niemiecki ekonomista Jan Koppel²⁷. Pierwszym polskim profesorem ekonomii politycznej we Lwowie nie był więc Leon Biliński²⁸ (1846 - 1923), który habilitował się na Wydziale Prawa i Umiejętności Politycznych Uniwersytetu Lwowskiego w 1868 r. z ekonomii społecznej – jako pierwszy z tej dziedziny we Lwowie i w Polsce – na podstawie rozprawy w języku niemieckim pt. *Über die Malt-*

²⁴ Por. S. Dziewulski, *Polska myśl ekonomiczna na Wszechnicy Wileńskiej*, „Ekonomista” 1920, t. 1, s. 28; A. Grodek, *Katedra ekonomii w Wilnie, 1803 - 1831*, „Ekonomista” 1933, t. 1, s. 32 - 35 oraz Z. Makowiecka, *Malewski Szymon*, w: *Polski Słownik Biograficzny*, t. 19, Wrocław 1974, s. 317 - 318.

²⁵ Por. *Dzieje Uniwersytetu Warszawskiego 1807 - 1915*, pod red. S. Kieniewicza, PWN, Warszawa 1981, s. 20 - 29 oraz Z. Kosiek, *Krysiński Dominik*, w: *Polski Słownik Biograficzny*, t. 15, Wrocław 1970, s. 476 - 477.

²⁶ Por. K. Bartoszyńska, S. Kieniewicz, *Skarbek Fryderyk Florian*, w: *Polski Słownik Biograficzny*, t. 38, Warszawa 1997 - 1998, s. 8.

²⁷ Por. *Biogramy uczonych polskich. Materiały o życiu i działalności członków AU w Krakowie, TNW, PAU i PAN*, oprac. A. Śródka, P. Szczawiński, cz. 1, z. 1, Ossolineum, Wrocław 1983, s. 307 - 308; L. Finkel, *Historia Uniwersytetu Lwowskiego do r. 1869*, w: L. Finkel, S. Starzyński, *Historia Uniwersytetu Lwowskiego*, cz. 1, Nakładem Senatu Akademickiego C.K. Uniwersytetu Lwowskiego, Lwów 1894, s. 314 i 349 oraz S. Głabiński, *Dunajewski Julian Antoni*, w: *Polski Słownik Biograficzny*, t. 5, Kraków 1939 - 1946, s. 465 - 466.

²⁸ O pierwszeństwie Bilińskiego pisał Głabiński. Por. S. Głabiński, *Historia ekonomiki*, t. 2, Wydawnictwo Towarzystwa Naukowego we Lwowie, Lwów 1939, s. 261.

hus'sche Übervölkerungstheorie u. über Ricardo's Grundrente, dzięki czemu rozpoczął wykłady z ekonomii społecznej, polityki gospodarczej i nauki skarbowości w katedrze umiejętności politycznych. W 1871 r. został mianowany profesorem umiejętności politycznych, a w 1874 r. otrzymał stanowisko profesora ekonomii politycznej z analogiczną katedrą²⁹.

We wspomnianym już ośrodku krakowskim, po trzecim rozbiore Polski, ekonomia była wykładana na Wydziale Prawa przez profesorów prawa natury i ekonomii politycznej. Na początku XIX w. zreorganizowano Wydział Prawa; utworzono m.in. samodzielną, obok istniejącej katedry prawa natury, katedrę umiejętności politycznych, która obejmowała zagadnienia polityki, finansów, skarbowości i administracji. W okresie Księstwa Warszawskiego nastąpił proces repolonizacji Uniwersytetu. Ogromne braki profesorów odczuwał Wydział Prawa, na którym połączoną katedrę prawa natury, politycznego, narodów i ekonomii politycznej powierzono profesorowi Józefowi Januszewiczowi (1757 - 1837). Po upadku Księstwa Warszawskiego władze austriackie przywróciły katedry istniejące przed 1809 r. W 1833 r. połączono te katedry w katedrę prawa natury i umiejętności politycznych, która w 1848 r., łącznie z roczną katedrą statystyki i encyklopedii prawa została przekształcona w katedrę umiejętności politycznych i statystyki, a od 1855 r. – w katedrę umiejętności politycznych, statystyki i prawa administracyjnego. Przełom nastąpił dopiero w 1885 r., kiedy utworzono katedrę ekonomii politycznej. Powierzono ją Mieczysławowi Bochenkowi (1838 - 1887), dotychczasowemu wykładowcy i kierownikowi katedry umiejętności politycznych, statystyki i administracji, którą przejął po Julianie Dunajewskim w 1880 r. Bochenek był wówczas odpowiednim kandydatem na stanowisko profesora, bowiem w 1869 r. ogłosił pierwszą w Krakowie rozprawę habilitacyjną z zakresu ekonomii politycznej³⁰.

Jedynie na Uniwersytecie Jagiellońskim w Krakowie teoria ekonomii była wykładana bez przerwy – mimo wielokrotnych reorganizacji katedr, kierowania do polskiej uczelni profesorów z zewnątrz oraz narzucania języka niemieckiego jako wykładowego. Na Uniwersytecie Lwowskim zaborca austriacki wyraził zgodę na jej istnienie dopiero po 1860 r., natomiast w zaborze rosyjskim katedry takie mogły funkcjonować tylko przed 1831 r. Warunki te istotnie utrudniały rozwój ekonomii na polskich uniwersytetach.

Na uniwersytetach angielskich katedry ekonomii politycznej powstały dopiero na początku XIX wieku.

W literaturze fachowej można spotkać pogląd, iż pierwszym angielskim profesorem ekonomii był Thomas Robert Malthus³¹ (1766 - 1834). Nato-

²⁹ Por. S. Starzyński, *Historia Uniwersytetu Lwowskiego 1869 - 1894*, w: L. Finkel, S. Starzyński, *Historia ...*, op. cit., cz. 2, s. 31, 39, 100 - 102 i 112. Nieco inne fakty na temat Bilińskiego zamieszczono w: *Biogramy ...*, op. cit., s. 119 oraz S. Głabiński, *Biliński Leon*, w: *Polski Słownik Biograficzny*, t. 2, Kraków 1936, s. 97 - 98.

³⁰ Por. M. Chamcówna, K. Mrozowska, *Dzieje ...*, op. cit., s. 22 - 29, 45 - 47, 71, 79 - 81, 94, 106, 134 - 135, 163, 188, 199, 220; W. Hagemayer, *Bochenek Mieczysław*, w: *Polski Słownik Biograficzny*, t. 2, Kraków 1936, s. 170 - 171 oraz A. Lityńska, *Dzieje ekonomii akademickiej w Krakowie do czasów drugiej wojny światowej*, Ossolineum, Wrocław 1992, s. 21 - 31.

³¹ Por. U. Kübler, *Hunger in der Welt*, „Der Monat” 1996, nr 11, s. 16 oraz F. Ritzmann, *Bedeutende Ökonomen und ihre Werke (Dogmenhistorische Chronik)*, Zentralstelle der Studentenschaft Zürich, Zürich 1983, s. 24.

miast wybitny historyk myśli ekonomicznej Robert L. Heilbroner przyznaje Malthusowi pierwszeństwo – nie tylko w Anglii – w zawodowym nauczaniu ekonomii na uniwersytecie³². Należąc do klasy średniej, Malthus odbył studia teologiczne w Cambridge, po których został pastorem Kościoła anglikańskiego. Zainteresowania zagadnieniami ekonomicznymi zaowocowały opracowaniem m.in. teorii ludnościowej i „prawa Malthusa” oraz teorii kryzysów. W 1805 r. Malthus otrzymał posadę profesora historii i ekonomii politycznej w nowo utworzonym East India College of Haileybury. W 1821 r. został członkiem założonego przez Thomasa Tooke’a „Political Economy Club”³³. Malthus wyprzedził więc wszystkich swoich rodaków w wyścigu o uzyskanie katedry ekonomii politycznej.

Pierwsze katedry uniwersyteckie w Oxfordzie, Londynie i Cambridge, twierdzi Theo Surányi-Unger, objęli odpowiednio N. W. Senior (w 1825 r.), J. R. McCulloch (1826) i G. Pryme (1828)³⁴.

Rzeczywiście, na najstarszym uniwersytecie angielskim w Oxfordzie katedrę ekonomii politycznej utworzono w 1825 r., powierzając ją przedstawicielowi szkoły klasycznej, którym był Nassau William Senior (1790 - 1864), pierwszy profesor ekonomii politycznej w University of Oxford³⁵.

W 1826 r. założono University College of London, którego współtwórcą był m.in. angielski ekonomista James Mill. Po dwóch latach jego funkcjonowania zorganizowano katedrę ekonomii politycznej, powołując na stanowisko profesora ekonomii politycznej Johna Ramsaya McCullocha (1789 - 1864). Był on nie tylko reprezentantem szkoły klasycznej, statystykiem, redaktorem „Scotsmana” i recenzentem „Edinburgh Review”, ale również – na co warto zwrócić uwagę – autorem pierwszej (z 1824 r.) publikacji z historii myśli ekonomicznej: *A Discourse on the Rise, Progress, Peculiar Objects and Importance of Political Economy*³⁶.

Od 1828 r. istnieje również katedra ekonomii politycznej w University of Cambridge. Jej pierwszym profesorem został George Pryme (1781 - 1868), dotychczasowy – od 1816 r. – wykładowca ekonomii politycznej³⁷.

Pierwszym profesorem ekonomii we Francji był Jean Baptiste Say (1767 - 1832), początkowo działacz polityczny, później przemysłowiec i teoretyk ekonomii – najwierniejszy popularyzator i zwolennik A. Smitha. Swoje zainteresowania i przemyślenia dotyczące ekonomii zawarł w kilku popularnych publikacjach. Pierwsze wykłady ekonomii wygłosił w Ateneum (pełniącym rolę klubu naukowego). W 1819 r. został profesorem w utworzonej specjalnie dla niego pierwszej we Francji katedrze ekonomii przemysłowej (przymiotnik „przemysłowa” w nazwie katedry miał zastąpić powszechnie stosowany przymiotnik „polityczna”) w Conservatoire des Artes et Métiers

³² Por. R. L. Heilbroner, *Wielcy ekonomiści. Czasy – życie – idee*, PWE, Warszawa 1993, s. 72.

³³ Por. L. Stephen, *Malthus Thomas Robert*, w: *The Dictionary of National Biography*, vol. 12, Oxford University Press, 1960, s. 886 - 890.

³⁴ Por. T. Surányi-Unger, *Forschung ...*, op. cit., s. 29. N. W. Senior, J. R. McCulloch i G. Pryme nie byli więc, wbrew stanowisku T. Surányi-Ungera, pierwszymi profesorami ekonomii politycznej w Anglii.

³⁵ Por. L. Stephen, *Senior Nassau William*, w: *The Dictionary ...*, op. cit., vol. 17, s. 1183 - 1186 oraz *The Encyclopedia Americana*, vol. 24, Americana Corporation, New York 1960, s. 563.

³⁶ Por. J. M. Rigg, *McCulloch John Ramsay*, w: *The Dictionary...*, op. cit., vol. 12, s. 463 - 465 oraz *The Encyclopedia ...*, op. cit., vol. 18, s. 33.

³⁷ Por. J. W. Clark, *Pryme George*, w: *The Dictionary ...*, op. cit., vol. 16, s. 430 - 431.

w Paryżu. Pierwszą katedrę ekonomii politycznej w Collège de France zorganizowano w 1830 r. Stanowisko profesora i kierownika tej katedry powierzono również Sayowi³⁸.

Ostatni z przedstawionych przypadków nie należy do najstarszych, a przeciwnie — do młodszych na kontynencie europejskim, i dotyczy Uniwersytetu w Uppsali. Jest jednak interesujący z innego powodu, mianowicie pokazuje on, że w bardzo młodym ośrodku naukowym, praktycznie bez żadnych tradycji akademickich w tej dziedzinie, może powstać oryginalna i znacząca szkoła ekonomiczna, która wywarła wpływ na dwudziestowieczną teorię ekonomii³⁹. Można przypuszczać, że przyczyną późnego utworzenia katedry ekonomii był brak odpowiedniego, rodzimego kandydata na stanowisko jej kierownika. Właściwa osoba pojawiła się dopiero w drugiej połowie XIX w., a był nią David Davidson (1854 - 1942). Po skończeniu studiów prawniczych w Uppsali opublikował pierwszą naukową rozprawę ekonomiczną w Szwecji pt. *Bidrag till läran om de ekonomiska lagarna för kapitalbildningen (O ekonomicznych prawach kapitalizmu)*. Na podstawie tej pracy habilitował się w 1878 r. i został wykładowcą ekonomii politycznej na Wydziale Prawa Uniwersytetu w Uppsali. Następnie odbył studia ekonomiczne w Heidelbergu, Berlinie i Lipsku, a po powrocie do Uppsali w 1880 r. przyjął administrację katedry ekonomii narodowej i prawa finansowego. Kierownictwo tej katedry Davidson objął w 1890 r. Przez czterdzieści lat (1899 - 1939) kierował również redakcją oraz był głównym autorem teoretycznego periodyku „*Ekonomisk Tidskrift*”. Dzięki swym zasługom został nazwany „ojcem” ekonomii w Szwecji⁴⁰.

Z rozważań prowadzonych w niniejszym szkicu wypływa kilka wniosków. Zainteresowania działalnością gospodarczą i nurtującymi ją problemami przejawiali — począwszy od starożytności aż po czasy nowożytne — nie tylko ludzie nauki, ale również praktycy gospodarczy. Wśród nich dominowali filozofowie, teolodzy i prawnicy. Zawodowi ekonomiści pojawili się dopiero, w zależności od kraju, w XVIII i XIX w. Pierwszym profesorem ekonomii w Europie był Simon Peter Gasser, kierownik utworzonej w 1727 r. katedry kameralistyki na Universität Halle, którego można nazwać pionierem wszystkich profesorów ekonomii. Oznacza to również, że oficjalnie nowa nauka ekonomii pojawiła się na uniwersytecie w 1727 r., czyli prawie 50 lat przed ogłoszeniem naukowego systemu A. Smitha w 1776 r.

³⁸ Por. E. Taylor, *Historia rozwoju ...*, op. cit., s. 93.

³⁹ Powstała na przełomie XIX i XX wieku szkoła szwedzka, czyli sztokholmska należy do wyjątkowo nowatorskich i nowoczesnych szkół. Jej przedstawiciele istotnie wzbogacili analizę neoklasyczną, koncentrując się na kwestiach makroekonomicznych wyprzedzili i wywarli wpływ na teorie J. M. Keynesa oraz przyczynili się do rozwoju ekonometrii.

⁴⁰ Por. L. Mutén, *Davidson David*, w: *Handwörterbuch ...*, op. cit., zweiter Band, Stuttgart-Tübingen-Göttingen 1957, s. 551 - 552, J. Nowicki, *Szkoła szwedzka w ekonomii politycznej*, wyd. 2, PWN, Warszawa 1984, s. 181 - 182 oraz B. Ohlin, *Davidson David*, w: *Svenskt Biografiskt Lexikon*, tionde Bandet, Albert Bonniers Förlag, Stockholm 1931, s. 332 - 335.

BEGINNINGS OF ACADEMIC ECONOMICS IN EUROPE

S u m m a r y

Adam Smith's scientific system of economics was announced in 1776. On that occasion no university faculty was created and Smith was not offered the chair of political economics professor. The first economics faculties were opened already before 1776 at German, Austrian, and Italian universities. The first economics professor was S. P. Gasser at the University of Halle, who was then followed by: J. C. Dithmar from the University of Frankfurt on the Oder, J. H. G. von Justi from Theresanium in Vienna, A. Genovesi from the University of Naples, and J. von Sonnenfels at the University of Vienna. After 1776 economics faculties were created at universities in such countries as Poland, England, France, and Sweden. In Poland Sz. Malewski was the first political economics professor in Vilnius, D. Krysiński in Warsaw, J. A. Dunajewski in Lvov, and M. Bochenek in Krakow; in England T. R. Malthus in Haileybury was the first political economics professor, in Oxford N. W. Senior, in London J. R. McCulloch, while in Cambridge G. Pryme; in France the first economics faculty was created especially for J. B. Say, and in Sweden D. Davidson was in charge of the first economics faculty.